

HADİSLERDE İBADET HAYATI İLE İLGİLİ ŞARTLAR VE ÖLÇÜLER

Dr. Seyit AVCI *

Conditions of More Worship According to Hadithes

Whether to worship more is right or wrong is a matter of discussion. Some found this right and supported that fixed religion while others claim it to be wrong. There are hadithes approving extra worship regarding one's power. Several examples of extra worship principally, with the Prophet, his friends and his great grand successors. According to hadithes there are some conditions of extra worshipping. These are as follows: Worshipping should not cause one boredom, should be endurable should not prevent important tasks, no ritual right be neglected, should not cancel religious allowances and ban present rules or anything allowed or vice-versa, should not forbid the unforbidden or vice-versa, worship should rightfully be fulfilled, routine ritual activities ought to be kept on and this piety should not be considered better than the minor divine activities performed by the prophet and most of his followers. Whoever obeys these conditions he/she deceives to increase his divine activities (teshedout) and whoever fails to obey one of these stipulations had better be moderate (teworssut) in prayers.

Giriş

İbadet, kulun Allah'a karşı sevgi, saygı ve bağlılığını gösteren duygu, düşünce ve davranış biçimleridir. Her insanın belli oranlarda ibadet etmesi, dinî bir yükümlülük olmakla birlikte, fazla ibadet etmesinin doğru olup olmadığı meselesi bir tartışma konusudur. Kimileri, bunun doğru ve dine uygun olduğunu savunurken, kimileri de bunun yanlış olduğunu, hatta daha da ileri giderek bunun bid'at kapsamına girdiğini, Hz. Peygamber'in daha sonra gelenlerin yaptığı gibi bütün bir gece namaz kılmadığını, bir rekatta Kur'an okumadığını, ramazan ayı dışında bir ay süreli oruç tutmadığını söylerler. Her iki iddiayı da destekleyen rivayetler vardır. Zira öyle hadisler vardır ki, bu hadislerde fazla ibadet edip kullukta aşırı gitmek *teşeddüd* sayılmakta, bazı hadislerde bunun aksine ibadette gayret göstermek olan *ictihad* tavsiye edilmekte ve bazılarında da orta yol, iktisad kabul edilerek teşvik edilmektedir.¹ Hadislerin böyle teşdid ve tahfif kapsamı içinde söylenmiş olması, bu hadislerin derinlikli bir şekilde incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu konuda rivayet edilen hadislerin araştırılması, yorumla-

* Alibeyhüyüğü Çok Programlı Lisesi, Çumra, KONYA; e-mail: seytavci1968@myinet.com

¹ Bu terimlerin üçü de hadislerde kullanılmaktadır. *Teşeddüd*, işi sıkı tutmak, ağırlaştırmak, sorumluluğu artırmak demektir. Buhârî, "Savm", 55; Müslim, "Siyam", 182. *ictihad*, bütün gücüyle çalışıp çabalamak, gayret göstermektir. Buhârî, "Ahkâm", 16; İbn Mâce, "Rü'yâ", 10; Dârimî, "Mukaddime", 23; Ahmed, I, 163, II, 323, 363. İktisad, orta yolu tutmak, ifrat ve tefritten uzak durmak, ağırlıktan sakınmaktır. Ebü Dâvûd, "Edeb", 2; Tirmizî, "Birr", 66; Ahmed, I, 296, II, 165; İbnü'l-Esir, *en-Nihâye fi garibi'l-hadis*, Beyrut, 1965, IV, 67.

rının yapılması problemin aydınlatılması açısından faydalı olacaktır.

Tefsir, hadis, siyer, İslam tarihi ve tabakat kitapları başta olmak üzere, dî-nî literatürün hemen hemen her sahasında yazılan eserlerde, gerek Hz. Peygamber, sahabe, tâbiîn ve tebeü't-tâbiîn dönemlerinde, gerekse onlardan sonra gelen kuşaklar döneminde yaşanmış ibadet şekillerinin değişik örnekleri zikredilmektedir. Bu örnekler içinde normal olanlar olduğu gibi, öyleleri de vardır ki bunlar ilginç olduğu kadar zaman zaman şaşırtıcı, bazan da akıllara durgunluk verici niteliktedir. Hz. Peygamber'in bu şekildeki ibadetlere cevaz verip vermediği, konu ile ilgili hadislerin gözden geçirilmesini gerekli kılmaktadır.

A. KONU İLE İLGİLİ HADİSLER

İbadetlerle ilgili olarak hadislerde zikredilen başlıca şartlar şunlardır:

1. Güç Yetirilebilir Olmalı

Yapılan ibadetler, insanın gücü dahilinde olmalıdır. Güç sınırını aşan ibadetlerin kişiyi zorlayacağı, zamanla kesintiye uğrayacağı ve yapılamaz hale geleceği açıktır. Bunu önceden kestirmek zor değildir. Hıristiyanların güç sınırlarını aşarak üzerlerine gerekli olmadığı halde, sırf Allah rızasını kazanmak üzere kendilerine bir takım sorumluluklar yüklemeleri ve ibadette aşırı gitmeleri, sonra da bunun gereğini yerine getiremeyip vazgeçmeleri, Kur'an diliyle kendilerinin kınanmalarına sebep olmuştur.² Kur'an'ın bu konudaki uyarısını dikkate alan Resûl-i Ekrem (s.a.), orta yoldan ayrılan, ibadet ve tâat noktasında ifrata kaçan sahabilerine zaman zaman ikazlarda bulunmuştur. Hadis kaynaklarında bu ikaz ve uyarılarla ilgili değişik rivayetler vardır. Bu rivayetlerden biri Havlâ el-Esediyeye hadisidir.

Rivayet edildiğine göre, çok ibadet etmesiyle meşhur olan hanım sahabilerden Havlâ bintü Tüveyt, bir defasında Hz. Aişe'nin yanına uğrar.³ Hz. Aişe, o sırada yanında bulunan Resûl-i Ekrem'e Havlâ'nın geceleri uyumayıp devamlı namaz kıldığını haber verir. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, " لا تنام الليل خذوا : من الأعمال ما تطيقون فوالله لا يسام الله حتى تساموا *Geceleri uyumuyor ha! Siz gücünüzün yettiği amelleri yapın. Vallahi siz bıkmadıkça Allah bıkmaz*"⁴ buyurur.

Buhârî'nin "İbadette Aşırı Gitmenin Mekruh Oluşu Bâbı"nda" rivayet ettiği bu hadisin zâhirinden anlaşılın, ibadetlerde güç yetirilen şeylere izin verilmiş olması, güç yetirilemeyen şeylerin yasaklanmış olmasıdır. Fakat buradaki yasak, mutlak manada değildir. İbadeti terk etmeye sebep olacak derecede usanç verecekse, o zaman fazla ibadet mekruh olur. Aksi takdirde mekruh olmaz demektir.⁵ Nitekim bütün gece namaz kılmak âlimlerin çoğunluğuna göre mekruh kabul edilmekle birlikte, seleften bazılarına göre bunda bir sakınca görülmemiştir. Sabah namazına kalkabilmek şartı ile bütün gece namaz kılmayı İmam Mâlik (ö.179/795) ve Şâfiî (ö.204/819) de caiz görmüşlerdir.⁶ Bu durumda gücü yeten için bütün gecenin ibadetle geçirilmesinde bir sakınca olmamalıdır.

Mevcut ictihadlar çerçevesinde Havlâ hadisi, Resûl-i Ekrem'in ümmetine

² Hadid (57), 27.

³ İbnül-Esir, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, Kahire, 1970, VII, 75; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (thk. M. Fuâd Abdülbâki), Beyrut, ts., I, 101.

⁴ Buhârî, "İmân", 32, "Teheccüd", 18; Müslim, "Müsâfirin", 220-221.

⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 102, III, 36; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut, ts., I, 129.

⁶ Nevevî, *Şerhu Müslim* (Kastallânî kenarında) Mısır, ts., IV, 69-70; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 37.

karşı beslediği şefkat ve merhametin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ümmetine zorluk çıkarmak istemeyen Resûl-i Ekrem, Havlâ'nın diğer sahabileri etkileyecek bu tavrını tasvip etmemiş, böyle zahmetli ibadetleri yapmalarını doğru bulmamıştır. Aslında Resûl-i Ekrem, Havlâ'nın çok namaz kılmasına engel olmamıştır. Çünkü namaz meşru bir ibadettir. Aksine, ibadetin güç dahilinde yapılmasına, amel edenin bıkpı usanmamasına, amelini terk etmemesine yönelik tavsiyede bulunmuştur.

Eğer kişinin fazla ibadete gücü yetmiyorsa o takdirde yatıp uyuması, kalp huzurunu tekrar elde edinceye kadar dinlenip istirahat etmesi gerekir. Hadiste üzerinde önemle durulan nokta güç ölçüsüdür. Bu ölçü, başka rivayetlerde de dikkati çeker. Nitekim Resûl-i Ekrem, kendisine bir hasır edinmişti. Bu hasırın üstünde gece namaz kılar, gündüz de yayar üzerine otururdu. Derken ashab-ı kiramdan bazıları Resûl-i Ekrem'in namazına uymaya, geceleyin yanında toplanmaya başladılar. Resûl-i Ekrem, onların bu halini görünce Havlâ'ya yaptığı tavsiyenin aynısını onlara da yapmış, güçlerinin yettiği ibadeti yapmalarını söylemiştir.⁷ Bunların yanı sıra, Abdullah b. Amr'ın sürekli ibadet etme teklifini de aynı şekilde güç yetiremeyeceği gerekçesiyle kabul etmemiş,⁸ bu dinin kolay olduğunu, dinle yarışa giren kimseye dinin üstün geleceğini, amellerde orta yolun tutulmasının gereğini ifade etmiştir.⁹

Burada üzerinde durulması gereken bir nokta da ibadetlerde güç ölçüsünün kişiye göre değişmesidir. Bazı kişilerin rahatlıkla yapabildiği ibadetleri bazıları yapamamaktadır. Mü'minin kalbinde Allah sevgisi, iman kuvveti arttığı zaman ibadetten büyük bir zevk alır duruma gelmesi mümkündür. Bu manevî zevk ve feyizden dolayı Allah'ın sâlih kullarından bir çokları, gecelerini ibadetle geçirmişler, manevî bir gıda olarak gördükleri *evrâd* ve *ezkâra* sürekli devam etmişlerdir.¹⁰ İbadet edebilmek için güneşin batmasına sevinen, kırk yıl gündüzün gelmesine üzülen, uzun gecelerde sabahın nasıl olduğunu fark edemeyen İslam büyüklerinin hayat hikayeleri, bu gerçeği desteklemektedir.¹¹ Böylesine ruhî olgunluğa ulaşmış insanları, normal insan düzeyinde değerlendirerek onların fazla ibadetlerini garip karşılamak doğru değildir. Zira onlar, bu ibadetleri gönül huzuru içinde yaptıklarını, güçlerinin bu ibadetlere yettiğini açıkça ifade etmişlerdir. Onlar, bu konuda yalnız da değildirler. Ümmetine daha çok kolay olanı ve ruhsat yolunu gösteren Resûl-i Ekrem, insan nefsinin zorlayan, her insanın kolayca yapamayacağı bazı ibadetleri bizzat kendisi de yapmıştır. Ancak bu konuda ümmetinden farklı olduğunu, çünkü özel iahi destek gördüğünü de söylemiştir.

Kaynakların belirttiğine göre Resûl-i Ekrem, bazı zamanlar o kadar oruç tutardı ki hiç ara vermeyeceği sanılırdı.¹² Ümmetine farz olur korkusuyla sevdiği bazı ibadetleri yapmak istediği halde sırf merhametinden dolayı bunları terk eder,¹³ buna rağmen bir gün oruç, bir gün iftar şeklinde tutulan Davud (a.s.)'ın

⁷ Müslim, "Müsâfirin", 215.

⁸ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliya' ve tabakâtü'l-asfiya'*, Beyrut 1967, I, 283; Leknevî, *İkâmetü'l-hucce alâ enne'l-iksâr fi't-ta'abbüd leyse bi-bid'a*, (nşr. Ebû Guddê), Haleb 1990, s. 127.

⁹ Buhârî, "İmân", 29.

¹⁰ Gazzâlî, *İhyâu ulûmid-dîn*, Mısır, ts., I, 367.

¹¹ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 366; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, Beyrut 1985, IV, 19.

¹² Buhârî, "Teheccüd", 11.

¹³ Buhârî, "Teheccüd", 5.

orucunun en sevimli oruç olduğunu ifade ederdi.¹⁴ İftar etmeksizin arka arkaya birkaç gün oruç tutmak anlamına gelen *visal orucunu* yasakladığında ashab-ı kiramin, "ama siz visal yapıyorsunuz!" demeleri üzerine, kendisinin onlar gibi olmadığını, Allah tarafından yedirilip içirildiğini belirtmiş, "فاكلوا من الأعمال ما تظنون : Takat getirebilecekleri şeyleri yüklenmelerini" emretmiştir.¹⁵

Visal orucu tutma meselesi âlimler arasında ihtilaflı olsa da bazıları, Resûl-i Ekrem'in ashabına acıdığı için visal orucunu yasakladığını, gücü olanların visal orucu tutmalarında bir sakınca olmadığını söylemişlerdir.¹⁶ Nitekim ashab-ı kiramdan bazılarının visal orucu tuttuğu rivayet olunmuştur. Abdullah b. Zübeyr (ö.73/692), yedi gün, bir rivayette onbeş gün visal orucu tutmuştur.¹⁷ Oğlu Âmir de ramazanın onaltı ve onyedinci gecelerinde visal yapar, hiçbir şey yiyip içmemek suretiyle orucuna devam eder, sonra yağ ile iftar ederdi. İbrahim et-Teymî (ö.92/711), oruç tutmadığı halde otuz gün bir şey yemeden durur, bu durumun görevlerini yapmasına engel olmadığını, iki ay bir şey yemeden de yalnız hurma hoşafı içmekle yetindiğini söylerdi.¹⁸

Bir gece Resûl-i Ekrem'e cemaat olan İbn Mes'ûd, namazın uzunluğundan dolayı zorlanmış, bundan dolayı da oturarak namaz kılmayı gönlünden geçirmiştir.¹⁹ Ayrıca Resûl-i Ekrem geceleri kalkar, ayakları şişinceye kadar namaz kılar. Kendisine, geçmiş ve gelecek günahları bağışlandığı halde niçin bu kadar zahmete katlandığı sorulduğunda;

"أفلا أكون عبداً شكوراً : Şükreden bir kul olmayayım mı?" şeklinde cevap verirdi.²⁰

Bu hadisten ve diğer hadislerden anlaşıldığına göre insan, bedenine zarar verse de ibadet konusunda nefesine zor geleni yapabilir. Zira Resûl-i Ekrem, kendi durumunu bildiği halde böyle ibadet ederse, kendi halini bilmeyen, cehenneme girmekten emin olmayan kişinin daha fazla ibadet etmesi gerekir. Ama bu ibadet, bıkkınlığa vordırmayacak şekilde olmalıdır. Çünkü Resûl-i Ekrem'in hâli en kâmil olardı. Vücutuna zarar verse de Rabbine ibadetten usanmazdı. Öyle ki Resûl-i Ekrem, "Gözümün aydınlığı namazda kılındı"²¹ buyurmuştur. Başkalarına gelince, bıkkınlıktan endişe ettiği zaman nefisini zorlamaması gerekir.²²

Sonuç olarak Resûl-i Ekrem'in Havlâ'yı fazla ibadet etmekten men ettiği halde, kendisinin ve diğer İslam büyüklerinin zor ibadetleri yapmaları arasında bir çelişki yoktur. Resûl-i Ekrem'in Havlâ'yı uyarması ümmetine olan merhametinden dolayıdır. Aşırı gitmemeleri, zahmete girmemeleri noktasında bir şefkat göstergesidir. Bu durum, fazla ibadetin bidat olduğunu göstermez. İnsanın gücüne göre yorgunluk ve bıkkınlık hissetmediği zaman fazla amel etmesi câizdir. Burada dikkat edilmesi gereken temel nokta ibadetin yapılabilir güç dahilinde olması, bıkkınlık duyarak terkedilmemesidir. İnsanların güçleri kişiye göre değiş-

¹⁴ Buhârî, "Teheccüd", 7.

¹⁵ Müslim, "Siyam", 58; ayrıca bk. Buhârî, "Savm", 20, 48, 49, 50, *el-Muvatta'*, "Siyâm", 58; Ahmed, III, 8, VI, 126.

¹⁶ Nevevî, *Şerhu Sahih-i Müslim*, V, 74; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 203;

¹⁷ Zehebî, *Siyer*, III, 368.

¹⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 204; Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, İstanbul 1980, VI, 74.

¹⁹ Buhârî, "Teheccüd", 9; Müslim, "Müsâfirîn", 204.

²⁰ Buhârî, "Teheccüd", 6; Müslim, "Münafikîn", 79-81.

²¹ Nesâî, "İşretü'n-nisâ", 1.

²² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 15; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, II, 314.

tiğinden her insana göre ibadet oranı da değişmektedir. Öyle ise herkes gücüne göre amel edebilmelidir.

2. Dinî Haklar İhmal Edilmemeli

İnsan toplum içinde yaşayan bir varlıktır. Ailesi, çoluk-çocuğu, komşuları, arkadaşları vardır. Çevresiyle sürekli ilişki içindedir. İnsanlara karışmayan, onlarla hayatı paylaşmayan birinde hayır yoktur. Kişinin çevresiyle olan ilişkilerinin seviyeli olması, her hak sahibine hakkını vermesi, ancak sağlıklı bir din anlayışına sahip olmasıyla mümkündür. Bazı kişilerin yapıları halktan daha çok Hakk'a meyletmeye yatkındır. Böyleleri ibadete çok düşkün olduklarından, zamanla çevrelerini ihmal etmeye başlarlar. İşte bu durumda dengeyi iyi kurmak gerekir. Bu denge bozulduğu zaman, bazı problemler ve aksaklıklar ortaya çıkar. Nitekim böyle bir örneği Abdullah b. Amr hadisinde görmekteyiz.

Rivayet olunduğuna göre Abdullah (ö.63/682), yaşadığı sürece geceleri ibadetle, gündüzleri oruçla geçirmeye karar verir. Onun bu durumu Resûl-i Ekrem (s.a.)'e haber verildiğinde Resûl-i Ekrem, Abdullah'a buna gücünün yetmeyeceğini, böyle yaparsa gözünün zayıflacağını, bedeninin yorgun düşeceğini, nefsinin, ailesinin kendi üzerinde hakkı bulunduğunu, bazan oruç tutmasını, bazan iftar etmesini emreder. Ölçü olarak her ay üç gün oruç tutmasını, zira iyiliklerin on misliyle karşılık gördüğünü, dolayısıyla bunun bütün sene oruç yerine geçeceğini belirtir. Abdullah'ın bundan daha fazlasını yapabileceğini söylemesi üzerine bir gün oruç tutmasını, iki gün yemesini emir buyurur. Abdullah'ın tekrar bundan daha fazlasını yapabileceğini söylemesi üzerine bir gün tutup, bir gün yemesini, bunun en ölçülü oruç olduğunu belirtir. Abdullah'ın üçüncü kez bundan daha fazlasını yapabileceğini söylemesi üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.), bundan daha efdalinin olamayacağını ifade eder. Ayrıca bazı zamanlar gece ibadete kalkmasını, bazı zamanlar da yatıp uyumasını emreder.

Abdullah, yaşı ilerleyip de söz konusu bu ibadetleri yapmakta zorlanır hale gelince yaptığının doğru olmadığını anlamış, Resûl-i Ekrem'in oruçla ilgili söylediği üç günü kabul etmiş olmayı ailesini, malını-mülkünü ve çoluk-çocuğunu arzuladığından daha çok arzu etmiş, kendisinin ağırlaştırdığını, dolayısıyla kendisine de ağırlaştırıldığını belirterek pişmanlık duyduğunu söylemiştir.²³ Bu hadiste Resûl-i Ekrem, Abdullah'ın yapmayı üstlendiği ibadetleri devamlı surette yapamayacağını bildiğinden onu tahfif yoluna yönlendirmiştir. Gerekçe olarak üzerinde, nefsinin ve ailesinin hakkı olduğunu, böyle yaptığı takdirde gözlerinin zayıflayacağını, vücudunun takatsiz düşeceğini söylemiştir. Buna göre bu hadis, insanı usandıracak veya dinî görevlerden birini engelleyecek şekildeki ibadetin yasak olduğunu gösterir. Bu sebepler yoksa mutlak manada bunların yasak olduğunu göstermez.²⁴

Bu konuda ikinci bir örnek Ebu'd-Derdâ hadisidir ki o da şu şekildedir:

Ashab-ı kiramdan Selman-ı Fârisî (ö.36/656), Ebu'd-Derdâ (ö.32/652)'yı ziyarete gelir. Ebu'd-Derdâ'nın eşi Ümmü'd-Derda'yı eskimiş elbiseler içinde pejmürde, üstü başı dağınık bir durumda görünce ona halinin neden böyle olduğunu sorar. Kadının kocası Ebu'd-Derdâ'nın kendisine ilgi duymadığını, onun sürekli oruç tutmak ve gece namazı kılmakla meşgul olduğunu söyler. Bunun üze-

²³ Buhârî, "Savm", 54-59, "Nikâh", 89; Müslim, "Sıyâm", 181; Nesâî, "Sıyâm", 76.

²⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 220, 224.

rine Selman, Ebu'd-Derdâ'ya yönelerek, üzerinde hanımının hakkı bulunduğunu namaz kıldığı gibi, uykusu geldiği zaman yatıp uyumasını, oruç tuttuğu gibi, bazan de iftar etmesini, Rabb'inin, ailesinin, kendi bendeninin kendisi üzerinde hakkının bulunduğunu, her hak sahibine hakkını vermesi gerektiğini belirtir. Bu durum Resûl-i Ekrem (s.a.)'e ulaştığında Resûl-i Ekrem, onun bu tavrını son derece beğenir ve "Gerçekten Selman doğru söylemiştir"²⁵ buyurur. Hatta bazı rivayetlere göre Resûl-i Ekrem, Selman'ın Ebu'd-Derdâ'dan daha anlayışlı, fakih olduğunu, kendisine ilim verildiğini söyler.²⁶

Gerek Abdullah b. Amr, gerekse Ebu'd-Derdâ ve bundan sonra zikredilecek olan Osman b. Maz'ûn hadisinde bedeni hakların ihmal edilmesi söz konusu olduğu gibi aile hakkının ihmal edilmesi de söz konusudur. Nitekim bu üç sahâbi, eşlerinin anlattıklarına bakılırsa aile hukukuna dikkat konusunda ihmalkâr davranmaktadırlar.²⁷ Ebû'd-Derdâ, vacib olan hakları terkedecek şekilde ibadet ettiğinden dolayı Selman ona engel olmuştur. Bu da mutlak anlamda değil hak ve görevleri yerine getirmeyecek derecede ibadette teşeddüdün yasaklanmış olduğuna delâlet eder. Eğer hak ve görevler yerine getirilirse o zaman yasak kalkmış olur. Fazla ibadette, ilim ve irfanla meşgul olacağız diye çocuklarını, eşlerini ve çevrelerini göremez hale gelenlerin bulunduğu bir gerçektir. Tutarlı bir müslümanın ibadet hayatını iyi düzenlemesi, uyarılara gerek kalmadan, kul haklarını ihmal etmeden kendini kontrol etmesini bilmesi gerekmektedir.

3. Dinde Olmayan Bir Şey Yapılmamalı

İslam Dini, iyi bir çığır açmayı teşvik etmiş, bu çığırı açan kişiye sevap vermiş, kıyamete kadar da o çığırdan giderek onunla amel edenlerin sevapları kadar sevap vaad etmiştir.²⁸ Fakat açılan bu çığır şer'an haramı helal kılmak veya helalı haram kılmak gibi meşrû bir şeye aykırı düşmemelidir.²⁹ Hz. Peygamber'in amelini az gören sahâbilerle ilgili olarak rivayet edilen bir hadis bu duruma bir delil olarak gösterilebilir.

Sahih hadis kaynaklarında nakledildiğine göre, Resûl-i Ekrem'in nafile ibadetlerini öğrenmek üzere içlerinde Ali b. Ebî Talib, Abdullah b. Amr, Osman b. Maz'ûn'un olduğu üç kişilik bir grup, Peygamber hanımlarının evlerine gelerek onlara Resûl-i Ekrem'in ibadet hayatını sorarlar. Kendilerine Resûl-i Ekrem'in ibadeti haber verilince onu azımsarlar. Ancak "Allah'ın Resûlü nerede biz neredeyiz?" diyerek onun geçmiş ve gelecekteki günahlarının bağışlandığından dolayı çok fazla ibadete gerek duymadığını söylerler. İçlerinden biri, ömrümün sonuna kadar bütün gece uyumaksızın namaz kılacağını, bir diğeri hayatı boyunca gündüzleri oruç tutacağını, oruçsuz gün geçirmeyeceğini, üçüncü sahâbi de sağ olduğu sürece kadınlardan uzak kalacağını, asla evlenmeyeceğini söyler. Bir müddet sonra Resûl-i Ekrem onların yanlarına gelir ve onlara şöyle buyurur:

"Şöyle şöyle diyen sizler misiniz! Allah'a yemin ederim ki, ben sizin Allah'tan en çok korkanınız ve O'na en saygılı olanınızım. Fakat ben bazan oruç tutuyor, bazan tutmuyorum. Gece hem namaz kılıyor, hem de uyuyorum. Kadınlarla

²⁵ Buhârî, "Savm", 51, "Edeb", 85.

²⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, IV, 211.

²⁷ Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 285.

²⁸ Müslim, "Zekat", 69; İbn Mâce, "Mukaddime", 14.

²⁹ İbn Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, Mısır, 1329, III, 56 (324. bab).

*da evleniyorum. Benim sünnetimden yüz çeviren kimse benden değildir.*³⁰

Bu üç kişi içinde hicretin ikinci yılında Medine'de vefat eden ilk muhacir sahabi olan Osman b. Maz'ûn, çok fazla ibadet ederdi. Gündüzleri oruçla, geceleri namazla geçirir, dünya zevklerinden ve kadınlardan uzak dururdu. Kendisini tamamen ibadete vermek (tebettül), erkeklik özelliğini gidermek konusunda Resûl-i Ekrem'den izin istemiş, fakat Resûl-i Ekrem ona bu konuda izin vermemiştir.³¹ Nitekim kendilerine bir çok arzuları ve kadınları haram kıldıklarından dolayı, "Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldıklarını haram kılmayın"³² âyeti Osman b. Maz'ûn ve arkadaşları hakkında inmiştir. Bu sahabeler, Resûl-i Ekrem'in amelini az görmüşler, onun günahlarının bağışlanmış olduğundan dolayı fazla ibadet etmediğini zannederek, Allah'ın emretmediği ibadetleri kendi kendilerine adanmışlardır. Bundan dolayı Resûl-i Ekrem, onları kınamış, kendi yoluna irşad ederek; "*Benim sünnetimden yüz çeviren kimse benden değildir*"³³ buyurmuştur. Yani, sahabelerin yaptığı gibi kendi yolunu kabul etmeyen kendisinden olmadığını ifade etmiştir. Dolayısıyla Resûl-i Ekrem'in yoluna uymak anlamına gelen ittibâ, yeni bir şey ortaya çıkarmak manasına gelen ibtidâyâ tercih edilir. Buna göre bir kişi, dinde aslı olmayan bir şeyi meşrû kılrsa, bu örneği olmayan bir icad olur ve onunla amel etmesi câiz olmaz.³⁴ Fakat Allah'ın farz kılmadığını kendine farz kılmadan, Hz. Peygamber'in amellerinden daha fazlasını kendine yüklemekten, gücüne göre amel eden bir kişinin bu davranışının caiz olmadığını söylemek de mümkün değildir. Söz konusu hadiste adı geçen sahabeler Onlar kendi nefislerine Allah'ın haram kılmadığı şeyi haram, Allah'ın vacib kılmadığı şeyi vacib kıldıkları için men olundular. Dolayısıyla bu hadis, mutlak manada teşeddüdî yasaklayan bir delil sayılmaz.

Kişinin gücüne göre amel etmesi câiz olmakla birlikte bütün geceyi ibadet ederek, Kur'an okuyarak geçirmek yerine hem uyuyup hem namaza kalkmak, gerektiğinde Kur'an okumak genel anlamda, orta yola uyulmasını tavsiye eden hadisler bağlamında dinin ruhuna daha uygundur. Böyle davrananları Resûl-i Ekrem din konusunda daha anlayışlı olarak nitelendirmiştir.³⁵

4. İbadetin Hakkı Verilmeli

İbadet etmek güzel bir şey olduğu kadar, onun hakkını vermek de güzeldir. İbadetlerde kalb huzuru, huşû, okuduğunu anlama gibi bazı özellikler aranır. Şartlarına dikkat edilmeden yapılan ibadetlerin sevabı olmadığından, geriye ancak yorgunluk ve meşakkat kalır.

Namazın rekatları artırılarak horozun gagasıyla yem topladığı gibi namaz kılınmamalı, çokça Kur'an okumak yerine, tedebbür ve tertîle, yani anlama ve okuma kurallarına dikkat etmeye çalışmalıdır. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.)'in, rükû ve secdelerini tam olarak yapmayan bir adama "*Dön de yeniden kıl, zira sen namaz kılmadın*"³⁶ buyurması, usûl ve âdâbına riayet edilmeden ifâ edilen ibade-

³⁰ Buhârî, "Nikâh", 1; Müslim, "Nikâh", 5; Nesâî, "Nikâh", 4; Dârimî, "Nikâh", 3; Ahmed, II, 158.

³¹ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, III, 599.

³² Mâide (5), 87.

³³ Müslim, "Nikâh", 5.

³⁴ İbn Arabî, *Fütûhât*, I, 329. bk. a.e., II, 254.

³⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 351.

³⁶ Buhârî, "Ezan", 95; Müslim, "Salât", 45; Ebû Dâvûd, "Salât", 144; Tirmizî, "Mevâkit", 110; Nesâî, "İftitah", 7; Dârimî, "Salât", 78; Ahmed, II, 437.

tin eksik sayıldığını, yine Resûl-i Ekrem'in "Üç günden daha az bir zamanda Kur'an okuyan bir şey anlamamıştır"³⁷ hadisi de Kur'an tilavetinin de namaz gibi itinâ gerektirdiğini göstermektedir.

Bu hadis sebebiyle bazı âlimler üç günden daha az sürede Kur'an'ın hatmedilmesini mekruh görmüşler, bazıları da hadiste sevabın değil, anlamının nefyedildiğini söylemişlerdir. Tirmizî, bazı ehl-i ilmin, Resûlullah (a.s.)'den rivayet edilen bu hadisten dolayı Kur'an'ın üç günden az bir sürede okunmaması gerektiğini söylediklerini, bazıların ise buna ruhsat verdiklerini, Osman b. Afân'ın vitir olarak kıldığı bir rekatta Kur'an'ın tamamını, Saîd b. Cübeyr (ö.95/713)'in Kabe'de iki rekatta Kur'an'ı hatmettiklerinin rivayet edildiğini, bununla birlikte Kur'an'da tertilin, yani kıraatin hakkını vererek okumanın ehl-i ilme daha sevimli geldiğini söylemiştir.³⁸

Gazzâlî (ö.505/1111) ve Nevevî (ö.676/1277)'nin belirttiklerine göre Kur'an'ın ne kadar bir sürede hatim edileceği konusunda selevin değişik âdetleri vardır. Onlardan bir kısmı her iki ayda bir hatim yapardı. Bazıları her bir ayda, bazıları on gecede, bir kısmı sekiz gecede, bazıları bir haftada bir hatim yaparlardı. Selevin çoğunluğu haftada bir hatmederlerdi. Bazıları altı günde, beş günde, dört günde bir hatim yaparlardı. Üç gecede hatim yapanlar çoktur. Bir gün ve gecede hatmedenler de epeyce vardır. Hatîb el-Bağdâdî (ö.463/1071), her gün Kur'an'ı bir defa hatmedenler arasındadır.³⁹

Bir gün ve gecede iki hatim yapanlar, bir günde üç defa hatmedenler vardır. Bir gün ve gecede sekiz hatim okuyanlar vardır. Dördünü gece, dördünü de gündüz okurlardı. Bu şekilde hatim yapanlardan biri de es-Seyyid el-Celîl İbnü'l-Kâtib es-Sûfî (ö.340/951) dir.⁴⁰ Bir gün ve gecede Kur'an okuyanlar arasında en yüksek rakam bu kişiden nakledilmiştir. Bir rekatta Kur'an'ı hatmedenler, sayılamayacak kadar çoktur.

Nevevî'nin açıklamalarına göre, bu konuda tercih kişilerin durumuna göre değişir. İnce anlayışı sebebiyle okuduğunu iyi bir şekilde anlayabilen için hangi okuyuş tarzı kendisine uygunsa ona göre bu süreyi kısaltabilir. İlim öğretmekle, müslümanlar arasındaki devlet işlerini çözmekle ve daha başka müslümanların hepsine faydalı olan diğer dinî görevlerle uğraşanlar, kendilerinden beklenen vazifelerini tam olarak yapabilecek şekilde hatim okuma sürelerini kısaltabilirler. Bu sayılanlar dışında olanlar ise, bıkkınlığa sebebiyet vermeyecek şekilde kendilerine uygun olan şekilde çok okuyabilirler.⁴¹

5. Başlanılan İbadetler Devam Ettirilmeli.

Alışkanlık haline getirilen,yani âdet olarak benimsenen ibadetlere devam etmeli, onları bir mazeret olmadıkça terk etmemelidir. Zira " أحب الأعمال الي الله تعالي "

³⁷ Tirmizî, "Kur'an", 11; Ebû Dâvud, "Ramazan", 8, 9; İbn Mâce, "İkame", 178; Dârimî, "Salât", 173; Ahmed, II, 164, 165.

³⁸ Tirmizî, "Kur'an", 11. Saîd b. Cübeyr (ö.95/713), Kabe'ye girerek orada bir rekatta Kuran'ı okuduğu, ayrıca her iki gecede bir hatim yaptığı, yerinden kalkmadan oturduğu yerde Kuran'ı hatmettiği rivayet edilmiştir. Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, Haydarâbâd 1956, I, 76; Leknevî, *İkâme*, s. 71-72.

³⁹ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab fi ahbâri men zehab*, Beyrut 1979, III, 312.

⁴⁰ Hasen b. Ahmed b. Ebû Ali İbnü'l-Kâtib, er-Ruzbârî ve daha başkalarıyla arkadaşlık etmiştir. Mısırlı şeyhlerden şanı büyük biri idi. Ebû Osman el-Mağribî ona hürmet eder, halini takdir ederdi. 340 yıllarında vefat etti. Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Beyrut 1987, s. 46; Ebû Nu'aym, *Hilye*, X, 360.

⁴¹ Nevevî, *Şerhu Müslim*, V, 142; a.mlf., *Ezkar*, İstanbul ts., s. 95-96. bk. Gazzâlî, *İhyâ'*, I, 283-284.

قل : *Amellerin Allah'a en sevimsisi az da olsa devamlı olanıdır*⁴² buyuran Resûl-i Ekrem, ibadetlerinde bu prensibe dikkat etmiş, bazı özel durumlar dışında başladığı ibadetleri hiç kesintiye uğratmamıştır. Ayrıca bu prensibi ailesine öğretilmiş, onlar da bir işe başladılar mı artık ona devam etmişlerdir.⁴³ Başladığı ibadeti sonra tembellik yüzünden bırakanların bu davranışlarını doğru bulmayan Resûl-i Ekrem Abdullah b. Amr'ı bu konuda uyarmış, ona; *"Abdullah, falan gibi olma, gece ibadetini kalkıyordu sonra onu bıraktı"*⁴⁴ buyurmuştur. Ayrıca böyle kişilerden Allah Teâlâ'nın da razı olmayacağı belirtilmiştir.⁴⁵ Gece virdini yapmadan uyuyup kalan birinin gündüz, sabah ile öğle arası o virdini yapması tavsiye edilmiştir ki, bu da ibadetlere her hâlükârda devam edilmesinin önemini gösterir.⁴⁶

6. Görevler Aksatılmamalı

Kişi gece ibadeti sebebiyle sabah namazını geçirecekse, bütün gece ibadet etmesi câiz olmaz. Zira farzları yerine getirmek, nafileleri yapmaktan daha önemlidir. Ömer b. Hattâb, bir gün sabah namazında Süleyman b. Ebî Hasme'yi göremedi. Ömer, çarşıdan geçirdi. Süleyman'ın evi mescid ile çarşı arasındaydı. Süleyman'ın annesi Şifa'ya uğrayarak ona sabah namazında Süleyman'ı göremediğini söyledi. Annesi, geceyi namaz kılarak geçirdiğini, uykusu geldiğinden yatıp uyduğunu haber verdi. Bunun üzerine Ömer, *"Cemaatle sabah namazında bulunmam, geceyi ibadetle geçirmemden bana daha sevimlidir"* demiş, sabah namazında hazır bulunmayı tercih etmiştir.⁴⁷ Gece ibadeti yapan, devamlı oruç tutan bir kimse bu sebeple cemaate, cenaze namazına katılamayacak, ilim öğretemeyecek, eser yazamayacak, görevlerini yapamayacaksa, bunları yapmamalıdır.

7. Bıkkınlık Vermemeli

Dinin temel ilkelerinden biri kolaylaştırıp zorlaştırmamak, müjdeleyip nefret ettirmemektir. İnsan, yaratılış gereği aceleci olduğundan genellikle yaptığı işlerde sabırlı davranamaz. Sürekli yaptığı bir işte çabuk yorulur, zamanla bıkar ve tembelleşir. İnsan usanır, halbuki Allah Teâlâ usanmaz.⁴⁸ Bu gibi sebeplerden dolayı insanın yaptığı ibadetten zevk alması ve hevesinin artması için onu bölümlere ayırması, bu şekilde nefsinin dinlendirmesi gerekir. Uykusuz kalan, yorulan bir bedenle ibadete devam etmek güçleşeceğinden, bu durumda fiziki şartların olumsuzluğuna rağmen ibadette ısrarlı davranmaya gerek yoktur. İnsan vücudunun yeme içme, uyuma gibi ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçlar yeterince karşılanmalıdır. İbadette aşırı gitmenin, ısrar etmenin bir örneği Zeyneb hadisinde görülmektedir.

Rivayete göre Resûl-i Ekrem (s.a.), bir gün mescide girdiğinde iki direk arasına uzatılmış bir ip görür ve ipin ne işe yaradığını sorar. Zeyneb adında bir kadının namaz kıldığını, gevşeklik ve yorgunluk hissedip ağırlaştığı zaman bu

⁴² Buhârî, "İman", 32; Müslim, "Müsâfirin", 215.

⁴³ Müslim, "Müsâfirin", 218.

⁴⁴ Buhârî, "Teheccüd", 19; Müslim, "Siyam", 185.

⁴⁵ İbnü's-Sünnî tarafından Hz. Aişe'nin sözü olarak rivayet edilmiştir. Gazzâlî, *İhyâ'*, I, 205, 359.

⁴⁶ Müslim, "Müsâfirin", 142; Ebû Dâvûd, "Tatavvu", 19.

⁴⁷ Muvatta, "Cemâat", 7.

⁴⁸ Buhârî, "İmân", 32.

ipe tutunduğunu söylerler.⁴⁹ Bunun üzerine Resûl-i Ekrem ipin hemen çözülmesini emrederek, " ليصل أحدكم نشاطه فإذا فتر فليقعد : *Sizden biri kendini iyi hissettiği zaman namaz kulsun, yorulduğunda da otursun*"⁵⁰ buyurur. Buna göre kişi, kalbinin rahat, içinin huzurlu olduğu, kendisini zinde hissettiği zaman namaz kılmalı, aksi takdirde tehir etmelidir. Resûl-i Ekrem'in Zeyneb'i uyardığı hadisten çıkarılan genel hüküm, ibadetlerde iktisada yani orta yolu tutmaya teşvik etmesi, fazla zahmete girmeyi yasaklaması, gönül huzuru içinde ibadet yapılmasıdır. Fakat buradaki yasak mutlak değildir. Bıkkınlık durumu söz konusu olmadığı zaman yasak da ortadan kalkmış olur.⁵¹

Zeyneb (r.a.)'nın yaptığı gibi fazla ibadet edebilmek için başka şeylerden destek alan daha başkaları da vardır. *Muhadram*⁵² hadisçilerden Amr b. Meymûn (ö.74/693?)'dan nakledildiğine göre Amr, yaşlandığı zaman kendisi için duvara bir kazık çakmış, namaz kılarken yorulduğunda ona dayanmak suretiyle destek almıştır.⁵³ Kürz b. Vebere adlı zâhidin de aynı şekilde namazda uyukladığı zaman bir ağaca yaslandığı nakledilmektedir.⁵⁴

Yapılan ibadet, kişinin kendisine usanç vermediği gibi onunla birlikte ibadet eden diğer şahıslara da usanç vermemelidir. Mesela, uzun sürelerden birini veya Kur'an'ın tamamını cemaatle kılan bir namazda okumaktan uzak durmalıdır. Zira bu durum, cemaate usanç ve bıkkınlık verir. Nitekim bu konuda bazı sahabiler Resûl-i Ekrem'e şikayette bulunmuşlardır. İmamın sabah namazını uzatmasından dolayı cemaate gelemediğini söyleyen birinin şikayetini dinleyen Resûl-i Ekrem son derece gazaplanmış, insanlar içinde nefret ettirenlerin bulunduğunu, halka namaz kıldırانların hafif kıldırması gerektiğini, çünkü aralarında yaşlı, zayıf ve ihtiyaç sahiplerinin bulunduğunu, fakat kendi kendine kıldığı zaman istediği gibi kılabileceğini belirtmiştir.⁵⁵ Yine gündüzleri develerle taşıyarak yorulan bir adamın yatsı namazını Bakara sûresi ile kıldırان Muâz b. Cebel'in arkasından ayrılıp gitmesini işiten Resûl-i Ekrem, "Ey Muâz sen fitne mi çıkarmak istiyorsun!" şeklinde hitap ederek ciddi uyarılarda bulunmuştur.⁵⁶ Tek başına namaz kılan kimse ise namazı istediği kadar uzatmakta serbesttir.⁵⁷

⁴⁹ Hadiste geçen Zeyneb adlı kadın Kastallânî'ye göre, Hz. Peygamber'in eşi olan Zeyneb bint Caşş'tır. Bazı rivayetlerde bu kadının Hamne bint Caşş olduğu, onun da Zeyneb bint Caşş'ın kız kardeşi olduğu nakledilmiştir. İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, III, 36; Kastallânî, *İrşâdü's-sâri*, II, 327.

⁵⁰ Buhârî, "Teheccüd", 18; Müslim, "Müsâfirîn", 219; Ebû Dâvûd, "Tatavvu", 18; Nesâî, "Kıyâmu'l-leyl", 17; İbn Mâce, "İkâme", 184; Ahmed, III, 101.

⁵¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, III, 37; Leknevî, *İkâme*, s. 136.

⁵² Hadisçilerin tanımına göre muhadram, cahiliye döneminde yaşayan, Hz. Peygamber döneminde müslüman olduğu halde onu göremeyen kimselere denir. Bk. Müslim, "Mukaddime", 6; İbnü'l-Esir, *Nihâye*, II, 42; Koçyiğit, Talat, *Hadis İstihlâkleri*, Ankara 1985, s. 266-267; Ahmed Naim, *Tecrid Mukaddimesi*, Ankara 1981, s. 32-35.

⁵³ Zehebî, *Tezkira*, I, 65.

⁵⁴ Zehebî, *Siyer*, VI, 85.

⁵⁵ Buhârî, "İlim", 28; Müslim, "Salât", 182-185; İbn Mâce, "İkâme", 48; Dârimî, "Salât", 46; Ahmed, IV, 118, 119.

⁵⁶ Buhârî, "Ezân", 60, 63; Müslim, "Salât", 178-179; Ebû Dâvud, "Salât", 124; Nesâî, "İmâmet", 39, 41; Ahmed, III, 124, 299.

⁵⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, II, 199. Bıkkınlık vermeme durumu hadis rivayeti için de söz konusudur. Bu noktaya işaret eden Abdullah b. Mes'ûd (r.a.), insanların usandırılıp bıktırılmamasını, bir şeye karşı istekli, neşeli ve zinde oldukları zaman kendilerine hadis rivayet edilmesini tavsiye ederdi. Dârimî, "Mukaddime", 41. İbn Mes'ûd, kapısında bekleyen, kendilerine her gün bir şeyler anlatmasını isteyen arkadaşlarına, onları bıkturmak korkusuyla bunu yapmak istemediğini, Resûl-i Ekrem'in de aynı prensibe dikkat ederek ashabına perşembe günleri dışında vaaz etmediğini söyleyerek karşılık vermiştir. Buhârî, "İlim", 11, 12; Müslim, "Münafikîn", 82-83; Tirmizî; "Edeb", 72; Ahmed, I, 377, 378.

Bıkkınlık konusunda kaynaklar, ibadetten zevk alan, bıkipı usanma nedir bilmeyen insanlardan bahsederler. Kürz b. Veber'e'nin, namaz kılmaktan hiç bıkmadığı,⁵⁸ tâbiünden ibadete düşkün olanlardan Umeyr b. Hânî (ö.127/745)'nin tesbih çekmekten hiç usanmadığı, günde yüzbin tesbih çektiği,⁵⁹ yine Umeyr'in her gün bin rekat namaz kıldığı, gündüzleri oruç, geceleri namazla geçirdiği, halkı çok ibadet etmeye teşvik ettiği bize kadar ulaşan rivayetler arasındadır.⁶⁰

Mir'âtü'l-cinân adlı eserin sahibi Yâfi'î (ö.768/1366)'nin hikaye ettiğine göre âbidlerden biri Kur'an 'ın tamamını cuma günü hatibin hutbe okuduğu bir süre içinde okumuştur. Nûruddîn Ali b. Ahmed et-Tarasûsî de çok kısa bir sürede Kur'an 'ı okurdu. Öyle ki âlimlerin de bulunduğu bir yerde Kur'an hatmi ile yaklaşık üçbuçuk saat gibi bir surede teravî namazı kıldırdı.

Sonuç olarak buraya kadar anlatılan yedi şarta kim riayet ederse ibadette teşeddüd, onun hakkıdır. Nitekim geçmiş dönemlerde bu şartları gözeten kimselerin bu tutumlarını hiç kimse yadırgamamıştır. Kim de bu şartlardan birini veya bir kaçını ihmal ederse onun amel ederken iktisad ve tevessuta, yani orta yola dikkat etmesi daha uygundur. Buna göre, ibadetin fazlalığı veya azlığı kişilere göre değişmektedir. Bu durumda şöyle bir sınıflandırma yapılabilir:

B. KİŞİLERİN DURUMLARINA GÖRE İBADETLERİN DEĞİŞMESİ

Müslümanların çevre şartları, sosyal durumları birbirinden farklı olduğundan ibadet şekilleri ve oranları da elbette ki farklı olacaktır. Gazzâlî (ö.505/1111)'nin taksimine göre insanlar bu konuda şu şekilde sınıflandırılabilir:

1. İbadet ehli

Dinî literatüre âbid olarak geçen kişilerin ibadet etmek dışında başka bir

⁵⁸ Zehebî, *Siyer*, VI, 84-86.

⁵⁹ Zehebî, *Siyer*, V, 421; Leknevî, *İkâme*, s. 64.

⁶⁰ İbn Hibban, *Sikât*, V, 255. Bu rivayetlerin dışında, eser okuma konusunda insan nefsinin tahammül gücünü gösteren, yaptığı işten zevk alan bıkipı usanma nedir bilmeyen şahsiyetlerin biyografilerinde kaydedilen ilginç bilgiler de vardır. Hatîb el-Bağdâdî (ö.463/1071), Sahîh-i Buhârî'yi üç mecliste (Zehebî, *Siyer*, XVIII, 279), İsmail b. Ahmed en-Neysabûrî de aynı şekilde Buhârî'yi üç mecliste okumuşlardır. Bu zat, okumaya akşamdan sonra başlıyor, fecir zamanında okumayı bırakıyor, kuşluktan akşama kadar okuyordu. Üçüncüsüne akşam başlıyor, sabah bitiriyordu. (Leknevî, *İkâme*, s. 116). İbn Hacer (ö.852/1448), Sünen-i İbn Mâce'yi dört mecliste, Sahîh-i Müslim'i, Kitab'u'n-Nesâiyyi'l-kebir'i on mecliste okumuştur. Her meclis, dört saat civarındadır. Taberânî (ö.360/971)'nin Mu'cemu's-sağîrini ögle ile ikinci arasında okumuştur. (Leknevî, *İkâme*, s. 116). Fîrûzâbâdî (ö.817/1415), Sahîh-i Müslim'i üç günde (İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VII, 130), Kastallânî (ö.923,1517), Buhârî'yi beş meclis, diğer meclisin de bir kısmında (İbnü'l-İmâd, age., VIII, 120), Mağrib'in hafızı el-Abdusî, Buhârî'yi yağmur duası yapılan günlerde bir günde okumuşlardır. Şa'rânî (ö.973,1565), her biri kalın kalın ciltlere sahip onlarca eseri mütâlâa edip okuduğunu, bundan hocalarının bile hayrete düştüğünü haber vermiştir. (Şa'rânî, Mizân, s. 125). Şa'rânî'nin okuduğu kitapların listesi burada yaklaşık dörtbuçuk sayfa (age., s.125-129) tutmaktadır. (a.e., s. 129). Ebû Bekir b. Ahmed b. Ebû Bekir (ö.1053/1643) de İhya'yı on günde okumuştur. Çoğu zaman kalın bir cildi bir gün ve gecede mütâlâa ederdi. (Leknevî, *İkâme*, s. 115). Leknevî (ö.1304/1886), okumak ve yazmaktan büyük bir haz duyduğunu, kalın kalın ciltli eserleri birkaç saatte mütâlâa ettiğini, bazı geceler akşam oturup gece yanlarına kadar yatsı namazı dışında ara vermeden eser yazmakla meşgul olduğunu, bundan bıkkınlık duymadığını belirtmiştir. (Leknevî, *İkâme*, s. 116-117). Leknevî, yukarıdakilere benzer örneklerin tabakât kitaplarında sıkça zikredildiğini, halbuki insanların çoğunun bu gibi şeylere kolay kolay güç yetiremediklerini, sürekli ibadet eden kişilerin melekî nefislere benzeme kabiliyetlerinin olduğunu, böylelerinin bir şeyden haz duyduğu zaman hangi şey olursa olsun onun çokluğundan dolayı asla bezginlik ve bıkkınlık hissetmediklerini, hadis ilimleri içinde eser yazan Zehebî (ö.748/1347), İbn Hacer (ö.852/1448), Süyûtî (ö.911/1505) gibi âlimlerin ömürlerinin bir ânını bile boşa geçirmediklerini, vakitlerini hep kitap okumak ve eser yazmakla değerlendirdiklerini, bundan dolayı bir bıkkınlık duymadıklarını belirtmektedir (Leknevî, *İkâme*, s. 117).

uğraşları yoktur. Eğer ibadeti terk ederlerse boş ve tembел oturmuş olurlar. İbadet, bu kişiler için gıda olmuştur. Bunlar, bütün saatlerini namaz, Kur'an ve tesbih ile geçirirler. Geceleri uzun zaman ayakta durmaktan yorulmaz, gündüzleri oruç tutmaktan bıkmıp usanmazlar. Onlar yatıp abdesti ile sabah namazı kılarlar. Geçmişte yaşayan birçok salih insanın durumu böyledir. Bu kişilerden bazıları şunlardır: Tavus (ö.106/724),⁶¹ Vehb b. Münebbih (ö.114/723),⁶² Malik b. Dinar (ö.127/745), Safvan b. Süleym (ö.132/749),⁶³ Vüheyb b. Verd (ö.153/770),⁶⁴ Fudayl b. İyaz (ö.187/803),⁶⁵ Ebû Süleyman ed-Dârânî (ö.215/830),⁶⁶ Ebû Asım en-Nebîl (ö.212/828). Bunların dışında daha başka bir çokları da vardır.⁶⁷

Ashab-ı kiram içinde günde onikibin, otuzbin tesbih çekenler olduğu gibi, üçyüz rekattan altıyüz rekata ve hatta bin rekata kadar namaz kılanlar vardı. Kendilerinden rivayet edilen en az miktar bir günde yüz rekat namazdır.⁶⁸ Diğer bir kısmı çoğunlukla Kur'an okur, bir günde bir veya iki hatim inerlerdi. Bazıları da bir âyeti tekrar ederek manasını düşünmekle gününü geçirirdi. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.) de "Eğer kendilerine azap edersen şüphesiz onlar senin kullarıdır. Eğer onları bağışlarsan şüphesiz sen izzet ve hikmet sahibisin"⁶⁹ âyetini okuyarak sabahlamıştır.⁷⁰

İbadet ehli kişilerden Kürz b. Vebere Mekke'de ibadet eden âbidlerdendi. Her gün ve her gece yedişer kere olmak üzere yüz kırk defa tavaf eder, yüz kırk kere de iki rekat tavaf namazı kılardı ki toplamı 280 rekat eder. Bu tavaf lar, on fersah mesafe tutmaktadır.⁷¹ Bununla birlikte bir günde iki kere de Kur'an'ı hatmederdi.⁷²

Mü'min, kendi durumunu iyi kontrol etmeli, kalbine tesir eden, kendisine kolay gelen ibadete meşgul olmalıdır. Ondan usandığı zaman, bir başka ibadete yönelmelidir. Çünkü tembellik ve usanmak insan tabiatına hakimdir. Hatta bir kişinin hali de zamanına göre değişir. Bununla birlikte ibadetten zevk aldığı zaman onu bırakmamalı, o ibadete devam etmelidir.

2. İlim Adamı

Eğitim öğretim ve telifle meşgul olan, insanlara bu şekilde hizmet eden kişi, vaktinin önemli bir bölümünü bu çalışmalara ayırır. Hatta bütün zamanlarını bu uğurda harcayabilirse o daha güzeldir. İlim öğrenip öğretmede âyet ve hadis-

⁶¹ Ebû Nuaym, *Hilye*, IV, III.

⁶² Ebû Nuaym, *Hilye*, IV, 23.

⁶³ Ebû Nuaym, *Hilye*, III, 159. Ahmed b. Hanbel, Safvan'ın Allah'ın hayırlı kullarından biri olduğunu, isminin anılmasıyla yağmur yağdığını söylemiştir. İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, 189.

⁶⁴ Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 140.

⁶⁵ Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 84.

⁶⁶ Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 254.

⁶⁷ Gazzâlî, *İhyâ'*, I, 367.

⁶⁸ Gazzâlî, *İhyâ'*, I, 356.

⁶⁹ Mâide, (5), 118.

⁷⁰ Nesâî, *İftitâh* 79.

⁷¹ Bir fersah, 5544 metredir. Beğavî, *Mesâbihu's-sünne*, Beyrut 1987, IV, 477.

⁷² Kürz b. Vebere el-Küffî'dir. Aslen Kufe'li olan Kürz 98/716 yılında Cürcan'a gâzi olarak gelip yerleşen, ibadet ve tââtıyla şöhet bulan birisidir. Evinde namaz kılarken çok uzun süre ayakta durduğundan ayaklarının altı şişer, bundan dolayı bir çukur kazarak içine saman doldurup onun üzerinde namaz kılardı. Namaz kılmaya çok düşkün olan, gittiği her yerde kendine bir namazgâh edinen Kürz, bir defasında Mekke'de sıcak havada namaz kılarken bir bulut kendisini gölgelendirmişti. Fazla yemek yemediğinden vücudunda çok az et bulunurdu. Namaz kılmaktan hiç bıkmazdı. Zehebî, *Siyer*, VI, 84-86; bk. Ebû Nuaym, *Hilye*, V, 79-83; İbn Ebû Hâtim, *Cerh ve't-ta'dil*, Beyrut 1952, VII, 170; Gazzâlî, *İhyâ'*, I, 356.

leri anlama, halka aktarma ve onları irşad etme söz konusudur. Şüphede burada niyet dünya menfaati, çıkar sağlama değil, Allah rızası olmalıdır. Böyle bir ilim anlayışı, ibadetten daha hayırlıdır. Bununla birlikte, ilim adamları da revâtib sünnetleri ihmal etmemeli, hatta zamanlarının bir bölümünü evrâd-ı ezkâra ayırmalı, gündüz ve geceleyin devam edeceği nafîle ibadetleri olmalıdır.

3. Öğrenci

Öğrencinin ilim öğrenmesi, derslerine çalışması nafîlelerle uğraşmasından daha önemlidir. Dolayısıyla hocasından daha çok istifade etmeye çalışmalıdır. Buna rağmen onun da hocası gibi nafîle ibadetlere ayırdığı bazı zamanları bulunmalıdır.

4. San'atkâr

Ailesinin rızkını kazanmaya mecbur olduğundan sanatkârın ve çalışanın devamlı ibadetle meşgul olması doğru değildir. Bu kişilerin virdi, iş zamanı çarşıda tezgahı başında olmak, kazancı ile uğraşmaktır. Fırsat olduğu zamanlarda duruma göre nafîle ibadetleri yapmaya çalışır. Ama kendi ihtiyacını giderdikten sonra, kazancının fazlasını tasadduk ederse bu daha makbuldür. Zira başkasına yararı dokunan ibadetler daha hayırlıdır.

5. Kamu Görevlisi

Devlet başkanlığı, valilik, hâkimlik, imamlık ve benzeri kamu hizmeti görenlerin işlerinde Allah'ın rızasına uygun şekilde çalışmaları hepsinden daha hayırlıdır. Böyle kimseler gündüzleri farzları yerine getirmekle yetinip, kamu hizmetiyle uğraşmalıdırlar. Ancak gece vakti özel ibadetleriyle meşgul olmalıdırlar.⁷³

C. SAHABE VE DAHA SONRAKİ DÖNEMLERDE FAZLA İBADET ÖRNEKLERİ

Farzların dışında yapılan nafîle ibadetlerin insanı Allah'a yaklaştıracığı, bu durumda Allah'ın kulun gören gözü, işiten kulağı olacağı müjdesi gayretli müslümanları ibadete yöneltmiştir.⁷⁴ Sahabe, tâbiîn ve tebeü't-tâbiîn döneminde yaşamış olan takva sahibi müslümanlar ibadet üzerinde hassasiyetle durmuşlar, dünyadan daha çok ahirete önem vermişlerdir.

Bu üç nesil zamanında yapılan ibadet örneklerini bid'at olarak değerlendirenlerin bu iddialarını Leknevî (ö.1304/1886) kabul etmemiş, bu mücâhede örneklerinin müctehid imamlar, hadisçiler ve fakihlerde de görüldüğünü, bu ibadetlerin bid'at kabul edilmesi durumunda onların bid'atçı ve dalâlet ehli olmaları lazım geleceğini, halbuki müslümanların görüş birliğiyle böyle bir şeyin söz konusu olamayacağını belirtmiş, müslümanlar arasında güvenilir tarihçilerin, dinde haramlardan ve bidatlardan kaçınmalarıyla meşhur olan bu insanların hayat hikayelerini anlatırlarken, onların ibadet konusundaki mücâhede örneklerine yer verdiklerini, bu rivayetleri onları övme ve yüceltme sadedinde zikrettiklerini, onların bu tavırlarının böyle şeylerin onlara göre bidat olmadığını en güzel delili olduğunu, zira bid'at olan bir şeyi övmenin âlimlerin yapacağı şeylerden olmadığını söylemiştir.⁷⁵ Nitekim, Ebû Nu'aym (ö.430/1038) Hatîb el-Bağdâdî

⁷³ Gazzâlî, *İhyâ'*, I, 356-358.

⁷⁴ Buhârî, "Rikâk", 38.

⁷⁵ Leknevî, *İkâme*, s. 105.

(ö.463/1071), Zehebî (ö.748/1347), İbn Hacer (ö.852/1448) ve Süyûtî (ö.911/1505) gibi âlimlerin eserlerinde nakledilen ibadetle ilgili rivayetler bu görüşü desteklemektedir.

Bir örnek vermek gerekirse, "Velilerin Süsü" adını verdiği *Hilyetü'l-evliyâ*'sının baş tarafında Ebû Nu'aym (ö.430/1038), hal sahibi olan, kendilerinden övgüye layık davranışlar nakledilen, bıkkınlık ve tembellikten korunan, usanç ve bezginliğin ibadetlerini kesemediği ashab-ı kiramın meşhurlarından bahsetmek suretiyle konuya giriş yaptığından söz etmektedir.⁷⁶ Leknevî, özellikle Zehebî'nin, sûfiyyenin kâmilleri ve Eş'arîler'in büyükleri hakkında aşırılıklarının olduğunu, eserlerinde onlardan rivayet edilen ve ilk bakışta dine aykırı gibi görünen en küçük kusurlarda onlara hücum ettiği halde, ibadetteki mücâhedelerinden dolayı kimseyi kınamadığını, aksine bir çoklarının biyografisinde, bunları senâ ve övgü vesilesi olarak zikrettiğini söylemektedir.⁷⁷ Leknevî'nin, Zehebî hakkında söylediği bu fikirlerin bazı istisnalar dışında genelde doğru olduğunu söyleyebiliriz. Zehebî, gerek *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*', gerekse *Tezkiratü'l-huffâz* adlı eserlerinde ibadet ehli kişilerden bahsederken âbid, meşâyihün büyüklerinden,⁷⁸ *abdâl* ve *evtâd*, *evliyâ*,⁷⁹ *âbid*lerin efendileri,⁸⁰ çok oruç tutan, geceleri ibadet eden manasına gelen *savvâm*, *kavvâm*, *mütebettil*,⁸¹ gibi övgü ifade eden kelimeler kullanmaktadır.⁸² Bununla birlikte zaman zaman tenkit ettiği kişiler de vardır. Nitekim, kırk yıl her gün Kur'ân'ı bir kere hatmeden Ebû Bekir b. Ayyâş (ö.193/809)'ın bu durumunu takdirle karşılamış, fakat evlâ olanın hadiste zikredildiği üzere üç günden az bir zamanda okumamak suretiyle sünnete uymak olduğunu belirtmiştir.⁸³ Saîd b. Cübeyr (ö.95/713)'in Kur'an'ı bir rekatta, bir diğer rivayette akşam ile yatsı arasında okuduğuna dair rivayetleri naklettikten sonra da, bunun sünnete aykırı olduğunu yine yukarıdaki hadis sebebiyle doğru bulmamıştır.⁸⁴ Zehebî, Abdullah b. Zübeyr (ö.73/692)'in yedi gün visal orucu tuttuğu şeklindeki rivayeti değerlendirirken de onun visal orucu tutma yaşağını duymamış olabileceğini, halbuki Resûlullah (s.a.)'in müminlere karşı merhametli olduğunu, visal orucu tutan kişinin mizacının bozulacağını, sünnete uymanın daha hayırlı olacağını söylemiştir.⁸⁵

Leknevî'ye göre, seleften nakledilen meşakkatli ve zor ibadetleri Resûl-i Ekrem'in ümmetine olan şefkatinden dolayı yapmamış olmasına rağmen, sünnetlerine uymayı, yollarına tâbi olmayı bize emrettiği kişilerin bu ibadetleri yapması, "*Sünnetime ve râşid halifelerin sünnetine uyun*"⁸⁶ hadisine göre meşrudur. Zira hulefâ-i râşidîn döneminde ortaya çıkan şeyler bidat değildir. Çünkü hadiste onların sünnetine sarılmak emredildiğinden, onların sünneti Resûlün sünneti

⁷⁶ Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 28.

⁷⁷ Leknevî, *İkâme*, s. 108.

⁷⁸ Zehebî, *Siyer*, X, 483.

⁷⁹ Zehebî, *Siyer*, IV, 20.

⁸⁰ Zehebî, *Tezkira*, I, 70.

⁸¹ Zehebî, *Siyer*, XIII, 289.

⁸² Zehebî, *Tezkira*, I, 66; bk. Buhârî, *Târih*, I, 52; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 335, X, 393.

⁸³ Zehebî, *Siyer*, VIII, 503. " وهذه عبادة يخضع لها ولكن متابعة السنة أولى "

⁸⁴ Zehebî, *Siyer*, IV, 325. " قلت هذا خلاف السنة وقد صح النهي عن قراءة القرآن في أقل من ثلاث "

⁸⁵ Zehebî, *Siyer*, III, 368

⁸⁶ Tirmizî, "İlim", 16; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 5; İbn Mâce, "Mukaddime", 6; Dârimî, "Mukaddime", 16; Ahmed, IV, 126, 127.

gibidir. Buna göre bid'at kavramı sahabe, tâbiîn ve tebeü't-tâbiînden sonra ortaya çıkan şeyler hakkında kullanılabilir. Dolayısıyla bu tür ibadetleri ifa etmek sünnete aykırı değildir.⁸⁷

Bütün bu açıklamalardan sonra bu bölümde sahabe nesli başta olmak üzere, ondan sonraki dönemlerde yaşamış olan ve daha çok hadisçilerden seçilen ibadet ehli bazı kişilerden ve yaptıkları ibadetlerden bahsederek, şimdiki kadar anlatılanları örneklendirmeye çalışacağız. "*Salih insanlar anıldığı zaman Ömer'den başlayın*"⁸⁸ hadisini dikkate alarak bu bahse Hz. Ömer'den başlayacağız.

Ashab-ı kiram içinde Ömer b. el-Hattâb (ö.23/643), cemaata yatsı namazı kıldırır, sonra evine girer, sabaha kadar namaz kılar. Ardarda oruç tutmadan da vefat etmemiştir.⁸⁹ Osman b. Affan (ö.35/655), bütün sene oruç tutar, gecenin başında az bir uyku dışında bütün geceyi ibadetle geçirirdi. Vitir namazı olarak kıldığı bir rekatta Kur'an'ın tamamını hatmetmiştir.⁹⁰ Ali b. Ebî Tâlib (ö.40/660), bazı Buhârî şârihlerinin zikrettiğine göre günde sekiz hatim yapardı.⁹¹ Temîm ed-Dârî, (ö.40/660) bir rekatta Kur'an'ı hatmeder, bazı zamanlar bir âyeti bütün gece boyunca, sabaha kadar tekrar ederdi.⁹² Çok ibadet eder, Allah'ın Kitabını çok okurdu.⁹³ Bir gece teheccüde kalkmadığı için yaptığına ceza olarak bütün bir seneyi ibadetle geçirmiştir.⁹⁴ Şeddâd b. Evs (ö.58/678) ashabin çok ibadet edenleri arasındadır. Yatağa girdiğinde, yatakta sağa sola döner, uykusu gelmezse: "*Allahım, cehennem uykumu kaçır*" der, sonra kalkar sabaha kadar namaz kılar.⁹⁵ Abdullah b. Ömer (ö.74/693), gece namaz kılmaya başlar, sonra kölesi Nâfi'e seher vaktinin girip girmediğini sorar, seherin girdiğini öğrenirse, oturur, istiğfarda bulunur, sabaha kadar dua ederdi.⁹⁶ İbn Ömer, yatsı namazını cemaatla kılmadığı zaman gecenin kalan kısmını ibadetle geçirirdi.⁹⁷

Tâbiîn nesli içinde Resûl-i Ekrem (s.a.)'in ashabına kendileri için istiğfar etmesini emrettiği, tâbiînin en hayırlısı olan Üveys el-Karanî (ö.37/657) akşam olduğunda, "*Bu gece rükû gecesidir*" der, sabaha kadar rükû ile geçirirdi. Akşam olduğunda: "*Bu gece secde gecesidir*" der, sabaha kadar secde ederdi.⁹⁸ Zühd ve takvasıyla meşhur olan, tâbiînin ileri gelenlerinden Âmir b. Abdullah (ö.55/675), âbidlerin en üstünlerindendi. Her gün, bin rekat namaz kılmayı adamıştı.⁹⁹ Mesrûk b. el-Ecda', (ö.63/683), Abdullah b. Mes'ûd'un halka sünneti, Kur'an okumayı öğreten, fetva veren öğrencilerindendir. Mesrûk, ayakları şişinceye kadar namaz kılar.¹⁰⁰ Haccettiğinde geceleri uyumadan secdelerde geçirirdi. Mesrûk, hacca gittiğinde, dönünceye kadar geceleri uyumadan yüzü üzerinde

⁸⁷ bk. Leknevî, *İkâme*, s. 16 vd.; a. mlf., *Tuḥfetü'l-ahyâr biḥyâi sünneti seyyidi'l-ibrâr* (nşr. Ebû Gudde), Beyrut 1992, s. 43 vd.

⁸⁸ Ahmed VI, 148; İbnü'l-Esir, *Nihâye*, I, 472

⁸⁹ İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, I, 286; Leknevî, *İkâme*, s. 61.

⁹⁰ Tirmizî, Kur'an 11; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, Beyrut 1979, I, 302; Leknevî, *İkâme*, s. 60

⁹¹ Leknevî, *İkâme*, s. 64.

⁹² Zehebî, *Siyer*, II, 445; Leknevî, *İkâme*, s. 62-63.

⁹³ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, I, 256; Zehebî, *Siyer*, II, 442.

⁹⁴ Zehebî, *Siyer*, II, 445.

⁹⁵ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, II, 507; Zehebî, *Siyer*, II, 464-466; Leknevî, *İkâme*, s. 64.

⁹⁶ Zehebî, *Siyer*, III, 235.

⁹⁷ Zehebî, *Siyer*, III, 215, 235; Leknevî, *İkâme*, s. 61-62.

⁹⁸ Zehebî, *Siyer*, IV, 20; Leknevî, *İkâme*, s. 65.

⁹⁹ Zehebî, *Siyer*, IV, 15; Leknevî, *İkâme*, s. 65.

¹⁰⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 81.

secde ederek geçirdi. Çok uzun namaz kılmasından dolayı dizleri hep şişmiş durumda bulunurdu.¹⁰¹ Tâbiînin âbidlerinden Mansûr b. Zâzan (ö.131/748), öğle ile ikinci arası, akşam ile yatsı arası bir hatim yapardı. Ramazanda akşamlarla yatsı arası iki hatim yapardı.¹⁰² O zamanlar ramazanda yatsıyı gecenin dörtte biri geçinceye kadar geciktirirlerdi. Mansûr, Vâsıt mescidinde cuma günü iki hatim yapmış, üçüncüsünde de *Tavâsîn*'e kadar ulaşmıştır.¹⁰³

Muhadram tâbiî hadisçilerden Amr b. Meymûn (ö.74/693?), yüz kere hac ve umre yapmıştır.¹⁰⁴ Esved b. Yezîd (ö.75/694), her gün yediyüz rekat namaz kıları. Esved, ramazanda her iki gecede bir Kur'an'ı hatmederdi. Akşam ile yatsı arası uyur, ramazan dışında her altı gecede bir hatim yapardı. Altmış kez aralarını birleştirmeden hac ve umre yapmıştır.¹⁰⁵ Süleym b. Itr (ö.75/694), tâbiînin büyüklerinden, çokça ibadet eden *âbid* ve *zâhid*lerdendi. Her gece namazda ve namaz dışında üç kere Kur'an'ı hatmederdi.¹⁰⁶ Urve b. ez-Zübeyr (ö.94/713), her gün Mushaf'tan dörtte bir hatim yapardı. Geceyi onunla ihya ederdi. Ayağı kesildiği geceye kadar bu âdetini terketmedi. Peşpeşe yedi gün oruç tutardı. Cuma günü oruca başlar, diğer cuma gecesi iftar ederdi. Medine'de oruca başladığında Mekke'de iftar eder, Mekke'de oruca başladığında Medine'de iftar ederdi. Oruçlu iken vefat etmişti. Mescid güvercini olarak anılırdı.¹⁰⁷ Âli b. el-Huseyn (ö.94/712), ölünceye kadar her gün bin rekat namaz kıları. İbadetinden dolayı âbidlerin süsü manasına gelen Zeynü'l-âbidîn lakabıyla anılırdı.¹⁰⁸ Saîd b. el-Müseyyeb (ö.94/712), yatsı abdesti ile elli yıl sabah namazı kılmıştır. Saîd, peşpeşe de oruç tutardı. Kırk defa hacetmiştir.¹⁰⁹ İbrahim en-Nehaî (ö.95/713), bir gün oruç tutar, bir gün iftar ederdi.¹¹⁰

Muhaddis, mücahid tâbiîlerden ve muhadramûndan olan Ebû Osman en-Nehdî (ö.100/718), gece gündüz ibadet eder, devamlı oruç tutar, üzerine baygınlık gelinceye kadar namaz kıları. Altmış defa hac ve umre yapmıştır.¹¹¹ Ebû Recâ el-Utârîdî (ö.105/723), çok namaz kılar ve Kur'an okurdu. Ramazanda her on günde bir hatim yapardı.¹¹² San'a kadılığı yapan Yemenli âlim Vehb b. Münebbih (ö.114/723), yirmi yıl yatsı ile sabah namazı arasında abdest tazelememiştir.¹¹³ Katâde b. Diâme, (ö.117/735), yedi gecede bir Kur'an'ı hatmederdi. Ramazan gelince üç gecede bir hatim yapar, son on günü girince her gece bir hatmederdi.¹¹⁴ Sâbit b. Eslem el-Bünânî (ö.127/745) Basra tâbiîlerindedir. Kırk yıl, Enes b. Mâlik'le birlikte bulunmuş, Basra'luların en çok ibadet edeni idi. Elli yıl gece ibadeti yapmıştır. Yine rivayete göre her gün Kur'an'ı hatmeder, bütün se-

¹⁰¹ Ebû Nuaym, *Hilye*, II, 95; Zehebî, *Tezkira*, I, 49; Leknevî, *İkâme*, s. 66.

¹⁰² Ebû Nuaym, *Hilye*, III, 57-58.

¹⁰³ Ebû Nuaym, *Hilye*, III, 57.

¹⁰⁴ Zehebî, *Tezkira*, I, 65.

¹⁰⁵ Zehebî, *Tezkira*, I, 51; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 83; Leknevî, *İkâme*, s. 67.

¹⁰⁶ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 83; Leknevî, *İkâme*, s. 96.

¹⁰⁷ İbnü'l-Cevzî, *Syfâtu's-safve*, I, 767; Zehebî, *Tezkira*, I, 62, a.m.f., *Siyer*, III, 367; Leknevî, *İkâme*, s. 68.

¹⁰⁸ Zehebî, *Tezkira*, I, 75; Leknevî, *İkâme*, s. 71.

¹⁰⁹ Zehebî, *Tezkira*, I, 55; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 104; Leknevî, *İkâme*, s. 67.

¹¹⁰ Zehebî, *Tezkira*, I, 74.

¹¹¹ Zehebî, *Tezkira*, I, 66.

¹¹² Zehebî, *Tezkira*, I, 66.

¹¹³ Zehebî, *Tezkira*, I, 101.

¹¹⁴ Leknevî, *İkâme*, s. 71.

nede oruç tutardı.¹¹⁵ Malik b. Dinâr, (ö.127/745) yatsı namazını kıldıktan sonra evine gelir, bir şeyler yedikten sonra namaz kılmaya kalkardı. Sakalını eliyle tutarak, "*Önceki ve sonrakileri topladığın zaman ihtiyar Mâlik'i ateşe haram kı!*" demeye başlardı. Fecir doğuncaya kadar buna devam ederdi.¹¹⁶ Sa'd b. İbrahim (ö.127/745), ayın yirmibir, yirmibeş, yirmiyedinci gecelerinde Kur'an'ı hatmetmeden iftar etmezdi. Sa'd bütün sene oruç tutar, her gün hatim yapardı.¹¹⁷ Mansur b. el-Mutemir (ö.132/749), kırk sene oruç tutmuştur. Bütün gece ağlardı.¹¹⁸ Süleyman b. Tarhân (ö.143/761), kırk sene Basra camiinde imamlık yapmıştır. Bir abdestle yatsı ile sabah namazını kıları.¹¹⁹

İbadet konusunda son derece gayretli olduğu zikredilen Ebû Hanîfe (ö.150/767), hakkında bir hayli rivayet vardır. Bu rivayetler arasında onun yatsı abdesti ile otuz küsur sene sabah namazı kıldığı nakledilmiştir. Kırk yıl olduğu da söylenmiştir.¹²⁰ Her gün ve gece bir defa Kur'an'ı hatmederdi. Ramazanda her gün iki hatim yapardı. Gündüz bir, gece bir hatim inerdi. Bir rekatta, diğer bir rivayete göre iki rekatta Kur'an'ı baştan sona okuyan sayılı kişilerden biridir. Her gece bir rekatta hatmettiği de rivayet edilmiştir.¹²¹ Mekke'ye Ebû Hanîfe'den daha çok namaz kılan birinin gelmediği, geceleri uyumadığı, çok namaz kılmasından dolayı "*veted*"¹²² denildiği, ağlaması duyulduğundan komşularının ona acıdığı, vefat ettiği yerde yedibin defa Kur'an'ı hatmediği,¹²³ otuz yıldan beri iftar etmediği, kırk yıldır sağ yanını geceleri bir yere yaslamadığı, kırkbeş sene beş vakit namazı bir abdestle kıldığı de kaynakların verdiği bilgiler arasındadır.¹²⁴ Bir defasında Ebû Hanîfe'nin geceleri uyumaz denildiğini işittiğinde hakkında yapmadığı şeyle konuşulmasını istemediğinden o günden sonra geceleri namaz, dua ve Allah'a yakarma ile geçirmeye başlamış,¹²⁵ mescidde namaz kılarken bir rekatta Kur'an'ı hatmedinceye kadar okumuştur.¹²⁶ Yine bir gece mescidde namaza durmuş, "*Allah bize lütfetti de bizi vücudun içine işleyen azaptan korudu*"¹²⁷ âyetini sabah namazına kadar tekrarlamış, geceyi öylece geçirmiştir. Yine bir geceyi, "*Bilakis kıyamet onlara vâdedilen asıl saattir ve o saat daha belâlı ve daha acıdır*"¹²⁸ âyetiyle ihyâ etmiştir.¹²⁹ Bir yatsı namazında adamın birini, "*İzâ zülzile*" suresini okurken işitmişti. Cemaat dışarı çıktıktan sonra, sabah namazına kadar mescidde oturarak, "*Ey zerre ağırlığınca iyiliğe iyilik veren; ey zerre miktarı kötülüğe kötülükle ceza veren, kulun Numân'ı cehennemden uzaklaştır*" diye dua etmiştir. Her gece üçyüz, bir diğer rivayete göre bin rekât namaz kıları.¹³⁰ Sabah

¹¹⁵ İbn Hibbân, *Meşâhiru ulemâi'l-emsâr*, Beyrut 1959, s. 89; Leknevî, *İkâme*, s. 70.

¹¹⁶ Leknevî, *İkâme*, s. 73.

¹¹⁷ Ebû Nuyam, *Hilye*, III, 169; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 173; Leknevî, *İkâme*, s. 90.

¹¹⁸ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 189; Leknevî, *İkâme*, s. 94-95.

¹¹⁹ Ebû Nuaym, *Hilye*, III, 29; Zehebî, *Siyer*, VI, 200; Leknevî, *İkâme*, s. 73.

¹²⁰ Zehebî, *Siyer*, VI, 399.

¹²¹ Zehebî, *Siyer*, VI, 399, 400.

¹²² Namazda çokça ayakta durmasından dolayı çadırın kazığına benzetilerek "*veted*" denilmiştir. Zehebî, *Siyer*, VI, 400.

¹²³ Zehebî, *Siyer*, VI, 400.

¹²⁴ Zehebî, *Siyer*, VI, 400; Leknevî, *İkâme*, s. 75-81.

¹²⁵ Zehebî, *Siyer*, VI, 399; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 228.

¹²⁶ Zehebî, *Siyer*, VI, 401.

¹²⁷ Tûr (52), 27.

¹²⁸ Kamer (54), 46; Zehebî, *Siyer*, VI, 401.

¹²⁹ Zehebî, *Siyer*, VI, 401.

¹³⁰ Leknevî, *İkâme*, s. 80.

namazı kıldıktan sonra halka ilim öğretmek için oturur, öğle namazına kadar devam ederdi. Sonra ikindiye kadar oturur, ikindiye kıldıktan sonra akşama kadar oturur, akşamı kıldıktan sonra yatsıya kadar otururdu. Halk mescidden çıktıktan sonra namaza durur, sabaha kadar namaz kıları. Sonra evine gider, elbisesini değiştirir ve sabah namazı için mescide giderdi.¹³¹ Ebû Hanîfe hakkındaki bu rivayetlerin bir kısmı mübâlağalı kabul edilse bile, hepsinin ortak yönü onun ibadete düşkün biri olduğu noktasında yoğunlaşmaktadır.

Vâsıl b. Abdurrahman (ö.152/769), her gece Kur'an'ı hatmederdi.¹³² Mis'ar b. Kidâm (ö.155/772), muhaddislerin büyüklerindedir. Kur'an'ın yarısını okumadan uyumazdı.¹³³ Muhammed b. Abdurrahman (ö.159/776), bütün gece namaz kıları. İbadete çok düşküdü. Bir gün oruç tutar, bir gün ara verirdi. Sonra ardarda oruç tutmaya başladı.¹³⁴ Şu'be b. el-Haccâc (ö.160/777), bütün yıl oruç tutardı. Basra'nın şeyhi, hadiste emiru'l-müminîn Şu'be, ayakları şişinceye kadar namaz kıları.¹³⁵ *Zâhid, sûfi* ve *muhaddis* olan İbrahim b. Edhem (ö.161/778?), ramazan ayında gündüz ekin biçer, gece namaz kıları. Otuz gün, gece ve gündüz uyumadan geçirmiştir.¹³⁶ Hasen b. Salih, (ö.169/785)'in iki oğlu Hasan ile Ali ve anneleri geceyi üçe ayırırlar, her gece evlerinde Kur'an'ı hatmederlerdi. Her biri, gecenin üçte birini ibadetle geçirirdi. Anneleri ölünce, iki hatim yaparlardı. Sonra Ali de ölünce Hasan, her gece bir hatim inerdi. Bir gece Amme sûresinin ilk ayetini okumaya başlamış, bundan dolayı bayılmış, sabaha kadar sûreyi tamamlayamamıştır.¹³⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. İdrîs (ö.192/808) hakkında âlimler onun ilmi, büyüklüğü, güvenilirliği, fazileti, haramlardan kaçınması ve ibadete düşüklüğü konusunda görüş birliği içindedirler. Vefat edeceği sırada yanında ağlayan kızına, "*Ağlama, ben bu evde Kur'an'ı dörtbin kere hatmettim*" dediği rivayet edilmiştir.¹³⁸ Gunder lakaplı Muhammed b. Ca'fer (ö.193/809), elli yıl boyunca bir gün oruç tutmuş, bir gün iftar etmiştir.¹³⁹

Ebû Bekr b. Ayyaş (ö.193/809), otuz, bir diğer rivayete göre kırk sene her gün Kur'an'ı hatmetmiştir.¹⁴⁰ Oğluna; "*Yavrucuğum, bu odada Allah'a isyan etmekten sakın. Ben bu odada onikibin hatim yaptım*", öleceği sırada başında ağlayan kızına da; "*Ağlama kızım, şu evde yirmidörtbin hatim yapan babana Allah Teâlâ'nın azab etmesinden mi korkuyorsun!*" dediği rivayet edilmiştir. Yetmiş yıl oruç tutmuş, geceleri ibadetle geçirmiştir. Kırk yıl gece uyuduğu bilinmemektedir.¹⁴¹ Irak muhaddisi olarak anılan Vekî' b. el-Cerrah (ö.197/812), seferde ve hazarda devamlı oruç tutar, her gece Kur'an'ı hatmeder, geceleri ihyâ ederdi.¹⁴² Vekî', Abbâdan'da kırk gece kalmış, kırk hatim yapmış, kırkbin dirhem tasadduk etmiştir.¹⁴³ Ayakları şişinceye kadar tavaf ederdi.¹⁴⁴ İmam Şâfiî, (ö.204/819),

¹³¹ Leknevî, *İkâme*, s. 81.

¹³² İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 233; Leknevî, *İkâme*, s. 95.

¹³³ Zehebî, *Siyer*, VII, 165.

¹³⁴ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 243; Leknevî, *İkâme*, s. 95.

¹³⁵ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 247; Leknevî, *İkâme*, s. 90-91.

¹³⁶ Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 387; Leknevî, *İkâme*, s. 90.

¹³⁷ Zehebî, *Siyer*, VII, 369; Leknevî, *İkâme*, s. 96.

¹³⁸ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 330; Leknevî, *İkâme*, s. 97.

¹³⁹ Zehebî, *Tezkira*, I, 301; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 333.

¹⁴⁰ Zehebî, *Siyer*, VIII, 503.

¹⁴¹ Zehebî, *Siyer*, VIII, 501-504. *Siyer*'de hatim sayısı onsekizbin olarak geçmektedir. Leknevî, *İkâme*, s. 97

¹⁴² Zehebî, *Tezkira*, I, 307; a.m.f., *Siyer*, IX, 142; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 350.

¹⁴³ Leknevî, *İkâme*, s. 95.

ramazan ayında altmış kere hatim yapardı. Hepsini de namazda okurdu. Geceleri çok az uyur, her gün bir defa Kur'an'ı hâtmederdi.¹⁴⁵ Feth b. Sa'îd el-Mevsîlî (ö.220/835), bir defasında başı ağrıdığında bundan dolayı sevinmiş, "*Allahım, beni peygamberlerin belasıyla imtihan ettin. Bunun şükürü bu gece dört yüz rekât namaz kılmamdır*" demiştir.¹⁴⁶

Ahmed b. Hanbel, (ö.241/856), her gün ve gece üç yüz rekât namaz kıları. Halku'l-Kur'an meselesindeki kırbaçlanmalardan dolayı hastalanınca bunu yapamaz oldu. Artık her gün ve gecede yüzelli rekât kılmaya başladı. Yaşı seksene yaklaşmıştı.¹⁴⁷ Oruca aralıksız devam ederdi.¹⁴⁸ Oğlu Abdullah babasının her gün yedi hatim yaptığını, yatsıdan sonra biraz uyuduktan sonra geceyi namaz ve dua ile geçirdiğini söylemiştir.¹⁴⁹

Züheyr b. Muhâmed (ö.257/871), kırk yıl canı et istediği halde yememiş, ancak Rûm'un ganimetlerinden yemiştir. Oğlu, ramazanda babasının doksan hatim yaptığını söylemiştir.¹⁵⁰ Bakî b. Mahled (ö.276/889), duası kabul olunanlardandı. Her gece on üç rekât namazda Kur'an'ı hatmeder, gündüz de yüz rekât namaz kıları. Aralıksız oruç tuttuğu, yetmişiki gazveye katıldığı rivayet olunur.¹⁵¹ Ebû Kılâbe er-Rekâşî (ö.276/890), bir gün ve gecede dört yüz rekât namaz kıları.¹⁵² Ahmed b. Muhammed b. Hasnûye (ö.390/1000), her gece Kur'an'ı hatmederdi.¹⁵³ Ahmed b. Muhammed b. Sehl, her gün bir hatmi vardı. Ramazan ayında, her gece ve gündüzde üç hatim yapardı.¹⁵⁴ Cafer b. el-Hasen ed-Derzicânî (ö.506/1112), iyiliği emreden, kötülüğü yasaklayan Allah'ın salih kullarındandı. Oruca, teheccüd namazına, gece ibadetine devam ederdi. Çok hatim yapmıştır. Her hatmi bir rekatta yapardı.¹⁵⁵

Sonuç

Hadis kaynaklarını, özellikle Zehebî (ö.748/1347)'nin *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'sı* ile *Tezkiratu'l-huffâz'ını* ve Leknevî (ö.1304/1886)'nin *İkâmetü'l-hucce'sini* referans olarak aldığımız bu çalışmamızda gecenin tamamını ibadetle geçirmek, bir gün ve gecede bir veya birden fazla Kur'an okumak, bin rekât veya daha fazla sayıda namaz kılmak, peşpeşe veya birer gün aralıkla sürekli oruç tutmak ve buna benzer seleften nakledilen ibadetlerin –ki bunların bazıları abartılı olsa bile en azından bu rivayetler mezkûr zevatın ibadete düşkünlüğüne göstermektedir- bazı kişilerin anladığı gibi bid'at olmadığı, herkesin gücüne göre ibadet etmesinin bidat kapsamına girmediği, aksine yapılması teşvik edilen güzel işlerden olduğu, fazla ibadet yapmayı teşvik eden ictihad hadislerinin bunu yapmaya gücü yetenlere, iktisad haberlerinin de bunu yapamayanlara hitap etti-

¹⁴⁴ Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, Beyrut 1414, I, 196.

¹⁴⁵ Zehebî, *Siyer*, IV, 30; Leknevî, *İkâme*, s. 91-92.

¹⁴⁶ Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 292; Zehebî, *Siyer*, X, 484; Leknevî, *İkâme*, s. 91.

¹⁴⁷ Leknevî, *İkâme*, s. 92-94.

¹⁴⁸ Zehebî, *Siyer*, XI, 223.

¹⁴⁹ Zehebî, *Siyer*, XI, 215.

¹⁵⁰ Zehebî, *Tezkira*, II, 552.

¹⁵¹ Zehebî, *Tezkira*, II, 631; a.mlf., *Siyer*, XIII, 292, 295.

¹⁵² Zehebî, *Tezkira*, II, 580.

¹⁵³ Leknevî, *İkâme*, s. 97.

¹⁵⁴ Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 302; Leknevî, *İkâme*, s. 94.

¹⁵⁵ Leknevî, *İkâme*, s. 98.

ği, İslam âlimlerinin, mezheb imamlarının, muhaddislerin ve diğer ilim mensuplarının ibadet konusundaki sözlerinin bu şekilde anlaşılması gerektiği sonucuna ulaşmış bulunuyoruz.

Seleften ve daha sonrakilerden nakledilen fazla ibadet örnekleri bidat olarak değerlendirilmemeli, bu gerekçe ile onlara dil uzatılmamalıdır. İnsanlar, güç konusunda farklı farklı olduğundan çok ibadete, Kur'an okumaya, geceleri değerlendirmeye ve benzeri ibadetleri usanç ve bıkkınlık duymadan yapabilenler için yukarıdaki hadislerden de anlaşıldığı gibi, bunları yapmak câizdir. Bu ibadetlerden dolayı, bıkkınlık hissedenler için bunları terketmek gerekir. Ama Hz. Peygamber'in yaptığı şeyler üzerine ilave, mutlak manada câiz değildir şeklinde hüküm vermek doğru değildir. Hz. Peygamber, insanların yapamadığı şeyleri yapabilecek güç ve kuvvete sahipti. Fakat fazla ibadet yapmayı, ümmetine olan şefkat ve merhametinden dolayı terketmiş, bu konuda onlara zorluk çıkarmak istemediğinden genellikle ümmetine orta yolu tutmalarını tavsiye etmiştir. Nitekim ibadet etmeyi sevdiği halde halk kendisini görür de amel ederler, böylece de kendilerine farz olur korkusuyla bazı amelleri yapmamıştır.

Daha çok ilk nesilden ve özellikle hadisçilerden seçilen örnekler göstermiştir ki, onlar ruhsat ve kolaylık esasına göre ibadet etmeyi avâm için câiz görmüşler, fakat kendileri için azimet ve ihtiyatı esas alarak ibadetleri en mükemmel şekilde yerine getirmeye çalışmışlardır. Buna göre temeli hadise dayanan dinî emir ve yasaklar, azimet ve ruhsat olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Azimet, daha ağır ve daha zor olan sorumlulukları yüklenmek demektir. Zorlaştırma anlamına gelen ta'sîr, tas'îb, ağırlaştırma manasına gelen teşdid kelimeleri de azimetle eş değer olan terimlerdir. İman ve beden bakımından güçlü olanların azimetle amel etmesi daha iyidir.

Ruhsat, daha hafif, daha kolay olan dinî tekliflerdir. Kolaylaştırma teshîl, hafifleştirme tahfif, demektir. Allah Teâlâ, azimetlerle amel edilmesini sevdiği gibi ruhsatlarla amel edilmesini de sever.¹⁵⁶ Zayıf ve güçsüz olanlar, ruhsatlarla amel etmelidirler.

Kur'an diliyle ifade etmek gerekirse azimetle amel edenler, hayır yolunda ileri giden kimselerdir ki, hesaba çekilmeden cennete gireceklerdir.¹⁵⁷ Onlar aynı zamanda öne geçip kazananlardır.¹⁵⁸ Normal insanların Hakk'a bir karış, bir arşın, bir kulaç yaklaştırmaya çaba gösterdikleri dünya hayatında onlar yürüyerek, hatta koşarak Hakk'a yaklaştırmaya, Hakk'ın rızasını kazanmaya çalışmışlardır. Böylece kulluk yolunda önde giden müferridlerden olmuşlardır. Ümmetin seçkin tabakasını oluşturan bu değerli insanları rahmetle anmak, haklarında güzel zan beslemek, hiç değilse aleyhlerinde bulunmamak gerekir.

İslam'ın temel öğretileri dikkate alındığında çoğunluk için yapılacak en son tavsiye, müslümanların gerek dinî, gerek dünyevî işlerinde ifrat ve tefritten uzak durarak orta yola, iktisada dikkat etmeleri, ölçülü olmaları gerekir. İşlerin hayırlısı orta olanıdır. Hz. Peygamberin ümmeti de orta bir ümmettir. Her yönü denk, her hali uyumlu, ılımlı ve hayırlı olmalıdır. Başarıya, doğruya ulaşmak birçok insan için ancak bu metotla mümkün olur.

¹⁵⁶ Münâvî, *Feyzu'l-Kadir*, II, 293.

¹⁵⁷ Fâtır (35), 32.

¹⁵⁸ Vâkıa (56) 10.